

STAREA DE SPIRIT A ARMATEI ROMÂNE ÎN TIMPUL EVACUĂRII TERITORIULUI VREMELNIC CEDAT PRIN DICTATUL DE LA VIENĂ*

Evenimentele sfârșitului de august și începutului de septembrie 1940 sînt îndeobște cunoscute. Mai puțin cunoscută, mai corect spus, nu îndeajuns cunoscută, rămîne reacția armatei, îndeosebi a trupeii, la aflarea acestui deznodămînt neașteptat. Din motive care ne scapă, în literatura de specialitate, cu excepția unor memorii ale foștilor participanți la evenimente, publicate în diverse reviste literare, cu deosebire în „Vatra“, reacția ostașilor români originari din teritoriul vremelnic cedat n-a constituit o temă specială de cercetare, ea fiind expediată sumar în cîteva fraze-șablon, care în intenția autorilor, aveau pretenția că ilustrează suficient atitudinea generală de împotrivire a populației civile și a armatei române față de Dictatul impus de Germania hitleristă și Italia fascistă.

În cele ce urmează, vom încerca să recompunem atmosfera celui început de septembrie 1940 în rîndurile unităților militare din zona de vest, aflate în marș spre noile aliniamente, conform unor documente inedite de arhivă**.

Prima reacție la auzul hotărîrilor injuste de la Viena a fost stupoarea generală, urmată, în avalanșă, de o stare de deznădejde, apoi de furie și de revoltă împotriva acelei amputări criminale a hotarelor patriei, revoltă manifestată în încercări izolate de împotrivire armată, iar în final de părăsirea unităților militare, fără aprobare, pentru a-și pune familiile la adăpost — cazul soldaților originari din teritoriul cedat (1—5 septembrie 1940)¹.

Ajunși în localitățile de origine, acești ostași plecați din unități, unii cu armamentul asupra lor, au încercat să se opună — împreună cu populația civilă, deznădăjduită de întorsătura evenimentelor —, ordinului de evacuare a autorităților civile și militare românești, încercînd să rețină jandarmeria și trupele pe loc și să organizeze o rezistență armată contra ocupantului. Asemenea cazuri s-au semnalat în multe din localitățile județelor cedate², mai ales în primele 4—5 zile

* Prezentul material documentar constituie o continuare și o completare a studiului *Starea de spirit a populației, autorităților și armatei din ținutul Someș în vara anului 1940*, în *Acta MP*, 7, 1983, p. 333—388.

** Documentele (manifeste, ordine, declarații, note și rapoarte informative) sînt păstrate în Arhivele Ministerului Apărării Naționale.

¹ Arh. Min. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 958, fila 394 (doc. 4 din anexa 1); vezi și op. cit., p. 334, 371—372 (doc. 35 și 36).

² dos. cit. filele 514, 521 (doc. 5 și 6 din anexa); vezi și op. cit., p. 369 (doc. 31), 373—374 (doc. 38 și 39).

după pronunțarea Dictatului. Treptat, legiunile de jandarmi și trupele în marș spre noile alinamente au localizat focarele de revoltă, nedînd, astfel, ocupantului, motive reale pentru operațiuni de „pacificare” la preluarea teritoriului, impus a fi cedat. Date fiind zecile de cazuri de represiuni sîngeroase executate de trupele de ocupație horthyste în momentul preluării teritoriului cedat (amintim numai cazurile notorii de la Oradea, Satu Mare, Zalău, Treznea, Ip, Cluj, Nușfalău, Hida, Camăr, Marca), se poate ușor imagina amploarea represiunilor antiromânești, dacă ar fi fost cit de cit motive care să justifice asemenea acțiuni.

Un singur element a putut fi exploatat propagandistic de Ungaria horthystă, lăsarea la vatră, în primele zile, a ostașilor originari din teritoriul cedat, fără echipamentul civil sau militar, considerat minim, din cauza precipitării evenimentelor și a lipsei acestuia din gările propuse pentru desconcentrare. Se știe că părțile sedentare ale unităților au fost primele care s-au evacuat în noile garnizoane de domiciliu, iar mijloacele de transport C.F.R. și auto se îndreptau cu prioritate spre sud de noua frontieră, făcînd față cu greu necesităților momentului (volumul mare al materialelor evacuabile și timpul extrem de scurt acordat pentru executare)³. Această nefericită situație a fost exploatată din plin de propaganda horthystă care a făcut multă zărvă în presă și la radio, realizînd chiar și un documentar filmat ce prezenta coloane de ostași români demobilizați, încercînd fără succes să provoace resentimente în sinul populației românești din Ardealul cedat față de „ocupanții din Regat”. Desigur, tentativa n-a reușit, dar aceasta nu scuză cu nimic lipsa de prevedere, fermitate și operativitate a unor comandamente ale M.U. din zona evacuată.

Ca urmare a acestui fenomen, după instalarea unităților în noile garnizoane de domiciliu, la sud de noua frontieră, s-a instituit la nivelul Armatei I, o comisie de anchetă care a luat declarații de la comandanții Corpului 6 Armată, Diviziilor 16 și 17 Infanterie și de la comandanții Regimentelor 87, 81 și 65 Infanterie.

La acest moment critic (părăsirea unităților de către ostași originari din teritoriul vremelnice cedat) se referă cu precădere declarațiile și rapoartele comandanților de unități și mari unități afectate de acest fenomen⁴.

În prima fază a anchetei, comandantul Corpului 6 Armată, generalul de divizie Virtejanu, în raportul confidențial din 24 septembrie 1940 către Armata I, a considerat că întreaga vină pentru această situație revenea generalului Papadopol, comandantul Diviziei 16, din rîndurile căreia izbucnise acest simptom. Drept urmare, comandantul Corpului 6 Armată propunea înlocuirea la comanda Diviziei a 16-a a generalului Papadopol, deoarece fenomenul părăsirii unităților s-ar fi datorat slabei munci de educație și instrucție desfășurată în această unitate, și, în egală măsură, slabei conduceri⁵.

Desigur afirmația este gravă, dar privind dincolo de litera regulamentului disciplinei militare, invocată de generalul A. Virtejanu, trebuie să vedem adevăratul mobil al acestei atitudini și — trebuie s-o spunem — că spre cîntea lor, comandanții de regimente, fiind mai apropiați de trupă, au intuit exact ce se întîmplă în sufletele ostașilor ardeleni ce constituiau grosul efectivului Diviziilor 16 și 17 și, în consecință, n-au dat fenomenelor în discuție interpretarea gravă pe care, poate, cu prea mare ușurință, comandantul Corpului 6 Armată era înclinat s-o dea.

Iată, spre exemplu, declarația⁶ comandantului Regimentului 87 Infanterie, col. Nicolae Petriman, o mostră de analiză lucidă și neiertătoare a momentului invocat și, în același timp, un omagiu adus admirabililor săi subordonați care, pînă la 30 august, erau pregătiți să facă totul pentru apărarea țării, dar, concomitent, erau extrem de îngrijorați de zvonurile privind o posibilă cedare — stare reliefată de col. N. Petriman în buletinul informativ al regimentului din perioada 20 iulie — 20 august 1940 și în raportul din 2 septembrie 1940: „Se constată o

³ dos. cit. filele 521, 522—523 (doc. 6—7).

⁴ *Idem*, dos. 883, filele 98, 107—110, 111—113, 120—123 (doc. 9—12).

⁵ *Ibidem*, fila 98.

⁶ *Ibidem*, filele 107—110.

durere sufletească din cauza zvonurilor că vom fi obligați la o cedare din teritoriu în regiunea graniței de vest, deși sunt instruiți pentru un anumit scop, sunt lipsiți de satisfacția de a lupta, fapt care le-ar aduce o recompensă, o mângâiere sufletească⁷. În continuarea argumentației sale, col. N. Petriman relevă că nu se poate vorbi de o slabă educație ostășească, de lipsă de coeziune sufletească, curaj și hotărâre în rândurile trupe, mărturie stînd faptul că pînă la 30 august 1940 n-a fost nici un caz de indisciplină sau dezertare în regiment. La 31 august însă starea de spirit s-a modificat brusc, ostașii ardeleni din teritoriul cedat considerînd „ca o trădare de neam” părăsirea graniței de vest și cedarea unei mari părți din Ardeal fără luptă, privindu-i astfel de onoarea de a-și apăra pămîntul, familiile și onoarea ostășească. În această situație aproape toți ostașii originari din teritoriul cedat au cerut să fie desconcentrați pe loc pentru a ajunge mai repede la familiile lor lipsite de o forță publică de apărare în fața ocupantului. Ba, mai mult, Batalionul III și Compania Cercetare „au cerut în masă ofițerilor să nu se retragă de pe poziție pentru ca să lupte cu ungurii”.

La toate acestea se mai adăuga, sporind nemulțumirea, obligativitatea de-a executa un marș spre interior decca. 6—8 zile, de unde apoi să se întoarcă tot pe jos în teritoriul ocupat și, în plus, fără garanția că vor fi echipați, deoarece mulți ostași n-aveau haine civile nici la P.S. Nemulțumirile n-au fost nici într-un fel îndreptate împotriva ofițerilor comandanți de subunități, pe care ostașii îi cunoșteau și îi iubeau, deoarece 80% erau rezerviști, învățători în satele ce urmau să fie cedate.

Nu se poate vorbi — susține col. N. Petriman — nici de o influență demobilizatoare a propagandei horthyste, deoarece ostașii ardeleni aveau convingeri patriotice ferme, fără oscilații în funcție de conjunctura istorică de moment.

Același col. N. Petriman arată, cu tot respectul datorat ierarhiei militare, că, mai degrabă ar trebui să se caute vinovații pentru deruta din primele zile ale retragerii la nivelul eșaloanelor superioare, deoarece la acest nivel s-au dat ordinele contradictorii care au accentuat și mai mult dezordinea. Însuși gen. A. Virtejanu în loc să încerce să înțeleagă ce se petrecea în sufletele ostașilor diviziilor și regimentelor din subordine, a fost depășit totalmente de evenimente, devenind chiar ridicol, dacă nu absurd, atunci cînd a avut pretenția să fie întîmpinat, în puterea nopții, cu onoruri militare de către o trupă epuizată și demoralizată, aflată în plin marș spre noile așinamente.

În finalul declarației sale, col. N. Petriman accentuează încă o dată că vina pentru apariția acestui fenomen în cadrul unității sale și a altor unități din zona evacuată nu aparține foștilor săi subordonați, care, de fapt au fost împiedicați să lupte pentru apărarea pămîntului țării și pentru salvarea onoarei ostășești grav afectate de o decizie politică înjustă, ce nu li se putea nici într-un fel imputa lor. Cu conștiința că și-a făcut datoria pe deplin, col. N. Petriman declară: „De asemenea, în memoria lor, sunt obligat a le apăra onoarea, care este în general a fraților noștri ardeleni, crescuți în ideologia țării — „Nici o brazdă” — trăind cele mai amare clipe din viața lor”.

Pe aceeași linie se înscrie și declarația lt. col. Ionel Haica, comandantul Regimentului 65 Infanterie⁸. În plus, acesta relevă că încadrarea cu ofițeri activi la nivelul comandanților de subunități a fost mai mult decît defectuoasă și că în proporție zdrobitoare comandanții de plutoane și companii erau originari din teritoriul cedat, fiind deci frămîntați — după pronunțarea Dictatului — de exact aceleași probleme ca și trupa.

În declarația sa, col. Marcel Ionescu⁹ înlocuitorul la comandă al comandantului Diviziei 17, nu aduce prea multe elemente noi, exceptînd efortarea vizibilă de-a nu fi implicat într-un fel în cazul anchetat și de a pasa întreaga răspundere asupra lt. col. I. Haica, comandantul Regimentului 65 Infanterie, aflat pe timpul retragerii în subordinea Diviziei 17 Infanterie. Faptul că ostașii originari din teri-

⁷ *Ibidem*, filele 111—113.

⁸ *Ibidem*, filele 120—123.

teroriul cedat au fost lăsați la vatră aproape dezbrăcați și cu solda neplătită de 2 luni este expediat cu mult prea mare ușurință, dându-se vina exclusiv pe împrejurările nenorocite ale momentului. De altfel, ca urmare a acestui „salom“ verbal printre responsabilitățile ce-i reveneau, colonelului M. Ionescu nu i-a fost imputată nici un fel de vină...

Coroborînd declarațiile comandanților de unități și mari unități, afectate de acest fenomen, rezultă indubitabil că nicidecum nu se poate vorbi de dezertare, de neîndeplinirea obligațiilor ostășești de către trupa originară din teritoriul vremelnice cedat. Dimpotrivă, mai ales din declarațiile celor 2 comandanți de regimente, col. N. Petriman și lt. col. I. Haica (Reg. 87 și, respectiv 65 Infanterie), rezultă că vina trebuie căutată în altă parte, în orice caz, mult mai sus (vezi lipsa constantă de informare exactă a populației și a trupeii cu privire la stadiul relațiilor cu Ungaria horthystă; ordinele contradictorii din primele zile de după Dictat; evacuarea pripită — citește: fuga — părții sedentare a unităților operative, concomitent cu crearea unei situații fără ieșire pentru comandanții unităților din zonă, care aveau ordinul să-i lase pe ostașii localnici — în urma fenomenelor de revoltă din primele zile — la vatră, dar, în același timp, să evacueze materialul de luptă fără pierderi și la timp, în condițiile cînd peste 90% din efectivul acestor M.U. erau originari din teritoriul cedat).

La toate acestea se adăuga, sporind simțitor deruta și dezordinea, activitatea organelor de informații horthyste care au tras maximum de foloase din momentul greu prin care trecea România, împrăștiind din avion manifeste diversioniste în care se agita problema „Ardealului independent“⁹.

Nesăzind întru totul gravitatea dramei prin care treceau ostașii crescuți în spiritul apărării pînă la sacrificiu a hotarelor țării întregite, eșaloanele superioare îi bombardau cu ordine prin care se interzicea categoric orice participare la manifestațiile cu caracter antidictat, participare care le-ar fi adus o relativă îmbărbătare în acele momente de restriște¹⁰.

Operațiunile de evacuare a oamenilor și bunurilor publice¹¹ din teritoriul vremelnice cedat — după data de 5 septembrie 1940 —, ca urmare a unor severe măsuri de ordine luate la nivelul Marelui Stat Major, au decurs relativ normal, încheindu-se la 14 septembrie 1940.

Peste exact 4 ani (septembrie — octombrie 1944), ostașii care suferiseră rușinea abandonării fără luptă a aproape jumătate din Transilvania — consecință a acceptării semnării de către regimul carlist a unui act politic totalmente injust, Dictatul de la Viena, ce viola grosolan normele dreptului internațional — vor reface marșul din 1940 în sens invers, recîștigînd cu prețul singelui libertatea și demnitatea țării.

CORNEL GRAD

ANEXE

1. FRAȚI ROMÂNI ARDELENI

Să știți că statele cele mai puternice au hotărît despre soarta Ardealului. O mare parte din Ardeal se dă înapoi Ungariei.

Să știți că Domnul Maniu s-a unit cu comuniștii, cari se pregătesc de revoluție avînd de gînd să apere Ardealul prin arme.

⁹ *Idem*, dos. 958, fila 104.

¹⁰ *Ibidem*, fila 175 (doc. 3); op. cit., p. 367 (doc. 27), 372—373 (doc. 37).

¹¹ *Ibidem*, fila 173 (doc. 2); op. cit. p. 367—368 (doc. 28), 369 (doc. 37).

¹² *Ibidem*, filele 514 (doc. 5), 521 (doc. 6), 522—523 (doc. 7), 477 (doc. 8).

A apăra Ardealul, însă fără de comuniști, ar fi o faptă nobilă și demnă de noi.

Români ardeleni! Dar azi așa ceva înseamnă o nebunie nemaipomenită! S-ar vărsa fără nici un rost scumpul nostru sînge românesc și s-ar face praf din Ardeal în urma bombelor străinilor.

În unire cu comuniștii este o trădare de țară și o crimă fatală, care nu numai că ne bagă în război, dar și mai mult:

Ne prăpădește prin revoluție!

Ei nu riscă nimic, dar noi ne nenorocim! Ne-am săturat de această politică drăcească.

Nu ne învîm! Moarte la acela care se învoiește!

Trebuie să ne scăpăm viața ca din nepoții noștri să se renască ARDEALUL INDEPENDENT Punct cu săgeată.

Adnotare: Acesta este textul manifestelor aruncate din avionul maghiar.

Manifestele au fost aruncate în comunele Ariniș, județul Sălaj, și Mireșul Mare și Fersig, județul Satu-Mare. Manifestul original se află la poliția Baia Mare, îl vom avea și noi.

Arh.M.Ap.N. — M.St.M., fond Armata I, dosar 958, fila 104; film 68/7, M.I.A.Z.—I.M.C.

2. NOTĂ INFORMATIVĂ

Manifestanții au fost la primărie unde a vorbit dr. Teodor Vidican.

De acolo au plecat la Societatea de Telefoane, apoi la Poștă.

O parte s-a dirijat spre gară pentru a nu lăsa pe nimeni să părăsească Clujul.

În fața societății de telefoane manifestanții au delegat un reprezentant să vorbească cu Guvernul (Ministerul de Interne probabil).

Guvernul a răspuns că trebuie să se respecte angajamentul luat la Viena.

S-a vorbit apoi cu Dl. Iuliu Maniu și urmează în prezent să se vorbească cu Dl. general Liteanu, Dir. general al Siguranței Statului.

Arh.M.Ap.N. — M.St.M., fond Armata I, dosar 958, fila 173; film 68/9, M.I.A.Z. — I.M.C.

3. TELEGRAMĂ

P.C. Fulger Secret

Comand. M.U. Of. poștal nr. 112.

București MAN. No. 39129 99 3 13/45

Ordin general nr. 73 din 3 septembrie 1940. Se interzice în mod absolut tuturor militarilor, ofițerilor, subofițerilor, și gradelor inferioare, activi și de rezervă, de a participa sub orice formă la manifestările cu caracter politic. Sincera atitudine a militarilor în orice împrejurare, și astăzi mai mult ca oricînd, trebuie să fie executarea strictă a ordinelor cu convingere, hotărîre și energie, fără nici un fel de comentariu. Ordin de detaliu urmează. Rog dați dispozițiuni de executare, prezentul ordin fiind comunicat numai dvs.

Ministrul Ap. Naț.
General de Divizie Nicolescu

Arh.M.Ap.N. — M.St.M., fond Armata I, dosar 958, fila 175, film 68/11, M.I.A.Z. — I.M.C.

4. HUGUES

ARMATA A I-A
cătref
MARELE STAT MAJOR — SECȚIA A II-A

Urmare la nr. 23503 din 5 septembrie 1940:

Cu onoare raportăm mai jos numărul fugarilor și unitățile cărora aparțin:

I. *Divizia 16 Infanterie*

Regimentul 87 Infanterie — circa 470.

Regimentul 81 Infanterie — circa 380

Regimentul 7 Grăniceri — circa 90.

Brigada artilerie — 50

Grup de Recunoaștere Corp 6 A. — circa 5.

Grup Recunoaștere Divizia 16 — circa 35.

Servicii — aproximativ 450.

Total din Divizia 16: aproximativ 1430.

II. *Divizia 17 Infanterie*

Regimentul 65 Infanterie — circa 100.

B.M.D. — circa 1.

Brigada Artilerie — circa 30

Grup Recunoaștere — circa 3

Servicii — aproximativ — circa 100

Total Divizia 17 aproximativ 234

Totalul general al fugarilor aparținând unităților de mai sus din Corpul 6 Armată se ridică la aproximativ 1664 oameni, toți avînd domiciliul în teritoriile cedate.

În prezent dezertările au încetat și operațiunile decurg în liniște și ordine.
D.O.

ȘEFUL DE STAT MAJOR,

General I. Șteflea

Nr. 25529 din 5 sept. 1940

Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond. Armata I, dos. 958, fila 394, film. 68/13
M.I.A.Z.—I.M.C.

5. STRICT SECRET

Nr. 13215. Anul 1940, luna IX

Ziua 6.

Regimentul 7 Jandarmi Someș

Cu reședința în Cluj

cătref

ARMATA I-A

Legiunea Jandarmi Someș raprotează că azi, 5 septembrie 1940, în trenul ce transporta ostași de la Dej la Cluj, un ostaș a sărit, voind să fugă, a fost împușcat de soldații din tren. Legiunea cercetează.

În ziua de 6 septembrie a.c. raportează că la postul Simișna populația împreună cu ostașii fugiți cu armătura asupra lor de la unități au oprit pe jandarmi să plece din comună, voind să-i dezarmeze. Jandarmii s-au opus. Comandantul Legiunei a trimis un camion cu jandarmi, care intervenind, a restabilit ordinea.

Tot Legiunea Someș raportează că trupele maghiare au ajuns la nord de Tg. Lăpuș, unde gărzile maghiare au început să terorizeze populația.

Legiunea Jandarmi Maramureș s-a retras și își continuă drumul către garnizoana de evacuare sub comanda maiorului Varo Alexandru.

Legiunea Jandarmi Năsăud raportează că s-a evacuat averea de la toate autoritățile și depozitele statului. Mai raportează că lt. colonel Frunzeti Constantin din Jandarmerie, grav bolnav de pneumonie, rămâne în sanatoriul din Bistrița, neputînd fi evacuat din cauza stării grave în care se află.

Legiunea Jandarmi Bihor este în curs de retragere către Beiuș. Totul decurge normal.

Legiunea Bihor și Cluj raportează că a executat ordinul regimentului, înființînd posturi tari de jandarmi în toate comunele de-a lungul noii frontiere.

De la Legiunile Satu Mare și Sălaj nu se știe nimic din lipsă completă de legături telefonice.

Comandantul Regimentului 7 Jandarmi Someș
Lt. Colonel, ss. indescifrabil.

Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dosar 958, fila 514, film. 68/17
M.I.A.Z.—I.M.C.

6. BIROUL STATISTIC MILITAR CLUJ.

SECRET

NOTĂ INFORMATIVĂ

Nr. 5144 din 6. IX. 1940

Cu ocazia deplasării în zona ce se cedează Ungariei, Biroul Statistic Militar Cluj a făcut următoarele constatări în ziua de 6. IX. 1940:

1. Mașinile perfecționate care au fost demontate de la Ocna Dejului pînă la 6. IX. 1940 — data trecerii Biroului în zonă prin Dej — se găseau pe rampa gării Dej, din lipsă de vagoane.

2. Cheiurile gării Dej sunt pline de numeroase materiale ce așteaptă să fie evacuate.

3. În satul Ceaca, jud. Someș, un incident a fost provocat de ostașii întorși la vetre, care au amenințat cu armele pe ceilalți locuitori, pretinzînd grînc.

4. Preoții minoritari din satele Sic, Unguraș și Cireșoia, județul Someș, au cerut comandantului poliției celui județ să retragă jandarmii, căci altfel nu răspund de viața lor. Comandantul Poliției județului a retras jandarmii din satele de mai sus.

5. Preoții minoritari din regiunea Huedin cuturează satele moților — regiunea sud Huedin — adunînd semnături de la moți prin care aceștia declară că doresc să fie alipiți Ungariei.

6. La 5. IX. 1940 anumite elemente maghiare au spart cîteva geamuri la românii din Gherla.

7. Ultimul batalion de infanterie a părăsit Baia Mare în seara de 5. IX. 1940. Garda ce fusese lăsată pentru paza centralei din Baia Mare a fost fugărită de ungurii localnici în dimineața de 6. IX. 1940.

8. Podul C.F.R. de la Ulmeni—Sălaj — peste Someș — în dimineața de 6. IX. nu mai era păzit. Făcînd investigații am constatat că paza a fost desființată încă din ziua de 5. IX.

9. Statul Major al Diviziei 18 arată că Secția auto organică, pe care o aștepta, nu a sosit nici pînă în prezent. Din această cauză evacuarea materialelor respective este foarte greoaie. Statul Major al Diviziei 18 cere mijloace în acest scop.

Divizia 18 mai arată că pentru a atinge diferitele linii ce i-au fost fixate, este nevoită să facă etape foarte mari.

În general se remarcă că în orașe și gări e animație deosebită, în sate însă este completă liniște.

ȘEFUL BIROULUI STATISTIC MILITAR CLUJ

Lt. Colonel C. E. Manolescu

Comunicat: M. St. M., Armata a I-a și Delegația Guvernului.

Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dosar 958, fila 521, film 68,19—21 M.I.A.Z.—I.M.C.

DARE DE SEAMĂ

7. De constatări ce am făcut privitor la măsurile de ordine și mersul evacuarilor la Dej și Bistrița în ziua de 4. IX. 1940 și la Tg. Mureș în ziua de 5. IX. 1940 (Ordinul nr. 23462/1940 al Comand. M. U., Oficiul Post Militar nr. 112).

I. MĂSURI DE ORDINE.

1. În Dej și județul Someș

Legiunea Jandarmi Someș dispune de una companie de jandarmi din Batalionul 13 Jandarmi.

Compania de la Corpul 11 Armată nu a sosit încă.

Mai sunt încă 11 călăreți sub comanda maiorului Adămiu de la Corpul 11 Armată veniți tot pentru menținerea ordinii de la Corpul 11 Armată.

Legiunea are gărzi în afară de unitățile armatei și la diferite instituții de stat, constituite din câte un șef și 3 oameni. Mai are nevoie de gărzi la Fabrica de ciment, Distribuția, Depoul de Locomotive și în Gherla. Aceste gărzi, în lipsă de efective, neputînd lua ființă, urmează să fie constituite astăzi la sosirea companiei ce s-a trimis de Corpul 11 Armată.

Legiunea de Jandarmi va forma toate gărzile din compania care sosește de la Corpul 11 Armată și tot din acești oameni va înființa și gărzile de care este nevoie, iar jandarmii îi va întrebuința pentru patrulări în împrejurimile orașului și ordine în oraș.

Legiunea mai dispune de 15 jandarmi și un pluton de mitraliere pe care-i ține în stare de a'armă. Pentru patrulări în oraș a destinat 15 jandarmi.

Pînă în prezent este liniște și ordine în întreg județul.

2. La Ocna Dejului.

Am luat contact cu Domnul inginer Andonie de la Salinele Statului Ocna Dejului și am constatat:

Ocna are de prezent un număr de 133 lucrători dintre care 80 români și 53 unguri. Nemulțumirile printre lucrători s-au creat pe considerentul că fusese hotărît prima dată ca să fie scoase mai multe instalațiuni așa că nu s-ar mai fi putut lucra în ocnă și deci muncitorii nu și-ar mai fi putut câștiga existența. S-a hotărît însă ulterior ca să nu se demonteze decît ceea ce s-a instalat recent. Astfel, salinele rămîn în plină funcțiune.

Nemulțumirea s-ar fi creat și pentru motivul că lucrătorilor nu li s-au plătit lefurile pe timpul de la 11 august la 11 septembrie, a.c. și aceasta în lipsă de bani. Suma în cauză s-ar ridica la lei 500—600 de mii. Muncitorii au fost convinși că aceste drepturi li se vor aplica din suma de lei de aproape 6 milioane, care este costul sării ce este lăsată acolo în depozit de la noi românii. Cînd au fost predate salinele de unguri statului român, acum 21 de ani, nu exista în depozit nici un pic de sare.

Salinele sunt păzite de prezent de un efectiv de 35 de oameni între care un număr de 5 subofițeri jandarmi.

În urma măsurilor de pază care s-au luat și muncitorii rămânând convinși că li se vor plăti drepturile și că salinele vor rămâne în plină funcțiune de prezent cu începere de la 3 l.c. la salină domnește perfectă liniște. Direcțiunea are tot concursul din partea armatei și este asigurată contra oricărei acțiuni de sabotare.

3. În Bistrița și județul Năsăud

Legiunea Jandarmi Năsăud dispune de un pluton de jandarmi din Batalionul 13 Jandarmi și de plutonul ce a sosit azi din Brigada I Moto.

Legiunea cu acest efectiv poate face față pazei ce se impune pentru care s-au constituit gărzi și patrule în punctele de comunicație unde a fost necesar.

Nu are nevoie de gărzi în afară de cele existente.

4. La Tirgu Mureș

Legiunea Jandarmi Mureș dispune de 2 plutoane jandarmi din Batalionul 13 Jandarmi, care sunt întrebuințați pentru pază în oraș și menținerea ordinii și alte nevoi care se ivesc.

A sosit și una companie din Brigada I Moto, care la fel este întrebuințată de comun acord cu garnizoana pentru ordine și siguranță.

Poliția civilă nu mai funcționează aproape în întregime, 75 procente din ei fiind localnici. Concurează la paza orașului pentru menținerea ordinii intelectuali unguri cari au format gardă a lor proprie cu consimțământul garnizoanei și a poliției. Aceste gărzi funcționează de 2 zile în toate părțile unde se ivesc nevoi, însoțind în serviciu pe jandarmi sau pe puținii polițiști civili cari au mai rămas în slujbă. Edificiile evacuate de autoritățile românești sunt date în paza acestora pentru a nu fi devastate.

După spusele comandantului de legiune și ale domnului Comandant al garnizoanei colaborarea aceasta cu ungurii în scop de pază și siguranță a fost binevenită; pînă în prezent aceștia sînt considerați de bună credință. Nu sunt înarmați.

De prezent liniște și ordine.

II. MERSUL EVACUĂRIILOR

1. *La Dej.* Averea unităților militare și a instituțiilor de stat este toată în gară și urmează să fie învagonată pe data de 4 l.c. ora 14,23, însă vagoanele nu sosiseră încă nici pînă la acea oră. Delegatul M.St.M. a comunicat Domnului prefect de Someș că la 5.IX., după amiază, sau noaptea vor sosi vagoanele.

2. *La Bistrița.* Este aceeași situație. Totul s-a evacuat la gări și în lipsă de vagoane pe data de 4 l.c. nu era încă învagonat nimic. Dl. Colonel Raușer, comandantul Cercului de Recrutare ne-a comunicat că a luat legătură în scop de a se urgenta sosirea vagoanelor cu M.St.M.

3. *La Tirgu Mureș.* Luînd contact cu Dl. Colonel Lung, comandantul Cercului de Recrutare Mureș, am constatat că cele 4 1/2 vagoane făină și 8 vagoane de grîu, privitor la care ni s-a dat ordin expres de Dl. Lt. colonel Ivanovici, ca să mă interesez, sunt învagonate deja și anume: toată făina și 3/4 din cantitatea de grîu sus menționată, iar restul de 1/4 grîu era în curs de învagonare. Și aici ca și în celelalte garnizoane aceeași situație.

Nu poate fi învagonată averea statului în lipsă de vagoane suficiente, mijloace de transport la gară și brațe de muncă insuficiente.

Această situație (este) și la Reghin.

În concluzie:

— Măsurile de ordine: în general bine.

— Evacuările sunt executate puțin mai greoi din lipsa brațelor de muncă

și a mijloacelor de transport pînă la gară, pe de o parte și din cauza întîrzierii la calea ferată în punerea la dispoziție a vagoanelor necesare.

Este imperioasă nevoie de brațe de muncă, mijloace de transport pînă la gară și punctualitate în sosirea vagoanelor necesare.

Maior

ss. Indescifrabil

6.IX.1940

Arh.M.Ap.N. — M.St.M., fond Armata I, dosar 958, fila 522—523, film 68/23—25
M.I.A.Z. — I.M.C.

8. HUGUES

ARMATA I-A — SECȚIA A II-A

către

MARELE STAT MAJOR — SECȚIA A II-A

Comandantul Legiunei și șeful Poliției din județul Năsăud raportează că prefectul județului, lt. colonel Emil Poruțiu, a plecat de la post de la primele dezordini, în ziua de 2 septembrie 1940, dezinteresîndu-se de evacuarea bunurilor și averea statului.

Astăzi, 6 septembrie, maiorul Niculescu Paul, comandantul Legiunei și șeful Poliției județului Năsăud, raportează că a executat evacuarea completă a tuturor bunurilor statului, pe care le-a încărcat în vagoane și la această oră (12) așteaptă plecarea lor din gara Bistrița.

Rugăm a interveni pentru a se cerceta cazul prefectului în chestiune.

D. O.

ȘEFUL DE STAT MAJOR

General I. Șteflea

Nr. 23553 din 6 septembrie 1940

Arh.M.Ap.N. — M.St.M., fond Armata I, dosar 958, fila 477, film 68/15 M.I.A.Z.
— I.M.C.

9. Confidențial personal

Anul 1940

Luna septembrie Ziua 24

Corpul 6 Armată — Statul Major — Biroul adj.

Către Armata I

Am onoare a raporta următoarele:

Cu ocaziunea retragerii trupelor din teritoriul vremelinic cedat Ungariei s-a putut verifica gradul de instrucție, dar mai ales de educație al trupei, cum și însușirile la comandă ale ofițerilor de toate gradele. Astfel am putut constata că unitățile Diviziei 16 de sub comanda generalului Papodopol Constantin nu au avut nici instrucție și nici tărie sufletească de a executa această operațiune în bune condițiuni, dovedind că nu au fost temeinic pregătite și îndeosebi impulsionate de comandantul lor de divizie. Precizăm următoarele: Primele simptome de indisciplină — cînd trupa nu a voit să meargă la sud de noua frontieră — s-au petrecut la Regt. 81 Inf. și aproape simultan la Regt. 87 Inf., ambele din Divizia 16 și de la aceste regimente s-a propagat apoi la celelalte unități din zona operativă a Corpului 6 Armată. Indisciplina apărută în ziua de 31 august și 1 septembrie curent la acele regimente, evoluau spre descompunerea unităților, ceea ce se și întimpla,

dacă nu intervenea măsura M. St. M. ca trupa să depună armamentul, munițiunile și echipamentul la gărilile cele mai apropiate, după care să fie lăsați direct la vatră Este adevărat că aproape în întregime — peste 95% — trupa acestei divizii era din teritoriul cedat și îndeosebi din regiunea Satu Mare — Carei — Zalău și Dej care urmau să fie ocupate în primele zile de către trupele ungare și că ostașii cunoscând sălbăticia și ura ungarilor — confirmate ulterior prin fapte — doreau să fie lângă familiile lor în momentul sosirii ungarilor, totuși atitudinea trupei de a părăsi unitățile denotă că instrucția și educația era slabă în unitățile Diviziei a 16-a.

De aceasta sunt răspunzători comandanții de regimente, pentru care am raportat separat cu nr. 55. din 24 septembrie curent cit și comandantul diviziei, pentru că în decursul timpului nu au stăruit să sădească și să dezvolte în sufletul ostașilor spiritul de disciplină și de sacrificiu. Pe timpul crizei activitatea comandantilor de regimente, cum și a comandantului de divizie a fost redusă și îndeosebi neconvinsgătoare, nereușind a opri evoluarea crizei. Nu s-a schițat măcar un gest de energie și hotărîre tare care să redreseze disciplina și moralul unităților.

Faptele de mai jos dovedesc deci:

- că trupa diviziei a fost slab instruită, slab educată și slab condusă;
- că ascendentul moral al șefilor direcți și al comandantului de divizie. — general Papadopol Constantin — asupra trupei nu a existat;
- că în tot cazul pentru viitor, prestigiul și autoritatea generalului Papadopol C. rămîn stîrbite din moment ce trupele de sub comanda sa au dat loc la scene de indisciplină în momente grave.

În urma celor petrecute, subsemnatul apreciem că general Papadopol Constantin nu mai poate rămîne în capul acestei mari unități.

În consecință, propun ca generalul Papadopol Constantin să fie trecut de la comanda Diviziei 16 la un serviciu corespunzător.

Comandantul Corpului 6 Armată,
General de divizie
Virtejanu

Arh. Min. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dosar 883, fila 98; film 68/35—37
M.I.A.Z.—I.M.C.

10.

1940 octombrie 4

Declarație

Subsemnatul colonel Nicolae Petriman, ed. reg. 87 inf. declar următoarele:

În buletinul informativ al reg. din cursul lunii 20 iulie — 20 august 1940 înaintat brigadei la raport nr. 2725 din 20 august a.c. am raportat textual, prevenind Marele Comandament: „Se constată o durere sufletească din cauza zvonurilor că vom fi obligați la o cedare din teritoriu în regiunea graniței de vest, deși sunt instruiți pentru un anumit scop, sunt lipsiți de satisfacția de a lupta, fapt care le-ar aduce o recompensă, o mîngiere sufletească“. Personal am urmărit în continuare și de aproape starea sufletească a soldaților și la 1 septembrie 1940 am făcut raportul nr. 2831, iar la 2 septembrie raportul nr. 2833 prin care am arătat: „Starea de spirit a trupei acestui regiment care este recrutat din județele Satu Mare și Maramureș a fost excelentă și războinică pînă la 31 august a.c., fiind pregătiți sufletește pentru luptă, pentru apărarea țării noastre. Ostașii erau convinși că nu se va ceda nici o brazdă din patriei noastre, așa după cum ne era lozinca, repetată în toate ocaziunile. În afirmarea acestei stări excelente sufletești stă dovada că acest regiment n-a avut nici un desertor sau vreun caz de indisciplină de

6012

cînd se găsește pe zonă. La 31 august a.c. cînd s-a comunicat teritoriul cedat de bună voie Ungariei, toți acești admirabili luptători au rămas consternați și au căzut într-o depresiune sufletească, care se accentua din acel moment, manifestîndu-se o durere nestăpînită pînă la lacrimi pentru pierderea ținutului din care făceau parte și căderea din nou sub jugul neîndurător al ungarilor. Acest act de cedare a unei părți din țară, fără luptă, soldații l-au considerat ca o trădare de neam, predîndu-i cu familiile lor dușmanului milenar, fără a vărsa o picătură de sînge cînd ei erau vrednici a-și apăra pămîntul și pregătiți pentru sacrificiu. Se întrebau de ce au fost concentrați 1 1/2 ani ca să aibă acest sfîrșit dezastruos. La fel o îngrijorare de familiile lor, crezînd că vor fi maltratate și jefuite chiar de trupele noastre în retragere sau de populația ungară, teroriști ai trupelor inamice.

Starea de spirit a trupeii s-a înăutățit și mai mult în urma contradicției ordinilor date de comandament, astfel:

— Ordinul nr. 5558/1940 prevedea că transporturile de evacuare vor începe chiar de la primirea acestuia, unitățile depunînd armamentul, munițiile și echipamentul etc. în gărilor cele mai apropiate din zonele actuale de dislocare. Personalul și rechizițiile din teritoriul cedat va fi îndrumat spre P.S., unde va fi dezecipat iar ordinul nr. 45929/1940 revenea, dispunînd că regimentele să se deplaseze prin marșul pe jos la sud de noua frontieră „Oena Mureșului”, aproximativ 250 km. de părărire.

Primul ordin a fost comunicat imediat la unități și efectuat în consecință toți oamenii au fost dezecipati. Trupa a primit ordinul cu satisfacție, deoarece le împăca și interesele lor de a se duce la căminele lor înainte de sosirea teroriștilor sau a trupelor ungurești, văzîndu-se astfel în posibilitatea de a-și apăra averea și a-și ocroti familia.

Începînd de la 30 august a.c. oamenii ieșau la raport, cerînd insistent să fie desconcentrați pe loc pentru a se duce în comunele lor acasă ca să-și apere familiile și averile, deoarece, și-au făcut datoria pentru Patrie, iar acum dacă Țara i-a părăsit să se apere singuri, avînd această datorie față de ai lor. Batalionul III și Comp. Cercetare au cerut în masă ofițerilor să nu se retragă de pe poziție pentru ca să lupte cu ungurii. Majoritatea nu înțelegeau că era necesar să facă un marș înapoi de 6—8 zile, de unde să fie desconcentrați și să se întoarcă la familiile lor. Mai credeau că neavînd haine civile cu ei, iar o parte din ei neavîndu-le nici la P.S., li se va da drumul dezbrăcați.

De la aflarea știrii că s-a cedat partea de nord a Ardealului, Ungariei, nu mai m-am (cuvînt indescifrabil). Am fost încontinuu în mijlocul trupeii cu tot corpul ofițeresc, mîcînd de la cazan cu toți, oamenii fiind supravegheați îndeaproape și vorbindu-le încontinuu asupra împrejurărilor și cauzelor vitrege care a determinat România de a ceda un teritoriu Ungariei.

Regimentul fiind răspîndit pe o axă de 50 (cinczeci) km. personal am vorbit la 30 august a.c. la Batal. II Păgaia, la Bat. I, Comp. Comandament, Compania I Cerc. Pătal. În ziua de 1 septembrie (am vorbit — n.n.) la Batalionul II Păgaia, Batal. I, Compania C., Grup Armată Grăniceri la Pătal. În fine, la 2 septembrie a.c. (am vorbit — n.n.) la Batalionul IV Cheț și la Bat. III Abram, Bat. IV din nou la Marghita. De asemenea în timpul retragerii toți ofițerii, și subofițerii au fost la locurile lor regulamentare, mergînd și pe jos în frunte cu mine și rare ori ofițerii cu drept de cal se mai urcau pe caii lor.

Totodată raportează că la 1 septembrie a.c. m-am adresat Diviziei 16 unde am raportat situația care se realizase în toate unitățile Armatei I pentru ca Comandamentul să fie informat la timp și să ia o măsură potrivită stării de fapt, pentru a nu se produce o defecțiune care să atingă prestigiul armatei și să se piardă armamentul.

Domnul general Cd. al Diviziei 16, însoțit de domnul general Ionescu, Cd. Brig. 16 Art., au venit în mijlocul trupeii la Batal. I și II C. com. C. A. G. în comuna Pătal și Păgaia, unde ambii domni generali au vorbit apelînd călduros la patriotismul lor, cerîndu-le să înțeleagă situația și să execute marșurile referitoare la depasarea în zona Oena Mureșului. Deși domnul general Cd. al D. 16 a comandat acest regiment 9 ani și toți soldații îl cunoșteau, domnia sa instruind 9 contin-

gente, totuși trupa cerea să fie înțeleasă în necazurile ei și să fie desconcentrată, predând tot echipamentul înapoi.

În seara de 1/2 (septembrie — n.n.) cînd Bat. I, II C.C.C.A.G.¹ și (cuvînt lipsă) se găseau în marș pe Marghita, eu mă găseam în corpul regimentului, cu muzica în frunte, încolonat pe șosea, sunt nevoit a raporta, cu toate că spiritul de disciplină și adîncă condescendență care am avut-o față de comandanții mei, mi-au dat răbdarea de a suferi orice pentru binele instituției:

— La ora 21,30 se opresc două mașini în fața regimentului și la lumina farurilor care mă orbea m-am dus să dau raportul, deoarece în urma raportului meu așteptat inspectia Corpului 6 Armată. Nici nu mă apropii bine de mașină că o voce puternică din întuneric strigă: „Nu-ți primesc raportul în ce hal ești, unde sunt mînușile?” — auzit în tăcerea nopții de întregul regiment. În starea în care mă găseam din cauza gravității situației, m-am reîntors, am luat o pereche mînuși, le-am pus și am dat raportul. D-sa a trecut prin fața regimentului încolonat și a ajuns la lt. col. Vasilescu, ajutorul Cd. care stătea cu fața lateral și nu dinspre capul coloanei. D-sa a întrebat de asemenea cu voce forte: „Cine este ăla care stă acolo?”. Răspund. D-sa ordonă să se întoarcă cu fața spre capul coloanei. „De ce mișcă? Notează-l, șef de stat major!”

Domnul general Virtejanu A. ajunge la C. Com. care dă onorul. D-sa îl apostrofează pe căpitanul Panaitescu în fața frontului și în auzul tuturor: „Vezi, coloanele, ce comandă idioatăă dă?”. Ajunși în coada coloanei îmi ordonă să raportez situația. Încep a raporta, dar D-sa mă întrerupe cu un ton de comandă, repetînd că știe. Îmi ordonă să adun regimentul. Adunîndu-l, dau comanda pentru onor și D-sa le i s-a părut că n-am dat-o destul de tare. Mi-a ordonat s-o dau de vreo patru—cinci ori spre surpriza și blamul subalternilor mei. În cuvîntarea tinută D-sa printre alte îndemnuri bune, s-a exprimat că *am ricardat jumătate din Ardeal din cauza mizerabililor de nemți și de italieni*. În front erau ofitieri soldați subofițeri sași care ulterioar s-au exprimat acestor țări pentru insulte aduse națiunii. După aceea D-sa a vorbit C. I la Marghita, după care soldații au ieșit din nou la raport pentru a fi desconcentrați, fugind în total 378 de oameni dintr-un efectiv de 5000, din care 130 cu armele care le-au avut cu ei ca să lupte cu dusmanul milenar. Bat. II al maiorului Ștefănescu a avut 101 fugiți și nu mai mulți, deoarece oamenii veneau și plecau, interesîndu-se la care stație se dezechipează.

Mayorul Ștefănescu Cd. Bat. II mi-a raportat, de asemenea că a suferit jigniri în fața frontului în acele momente de criză morală, cînd avea nevoie de cît mai mult prestigiu și autoritate. Domnul general Virtejanu A., ducîndu-se la Batalionul II, s-a adresat maiorului Ștefănescu cînd a venit să-i dea raportul: „Cum te prezinți descult, fără ciorapi. Înaintea mea? — cu voce tare în fața frontului. Cine te-a făcut ofițer superior? Nu meriti. Asta-i comandă? Nu-i bine, mai comandă o dată și încă o dată! — de 7—8 ori. Asta este aliniere? Nu știi nimic. Pleacă de aici. N-ai făcut nimic, ai stat degeaba, etc.”.

Totodată raportează dorința oamenilor de a pleca acasă s-a produs la toate unitățile armatei I deodată, manifestîndu-se prin cerere de a ieși la raport, de a fi dezechipați și lăsați să se ducă acasă. N-a fost nici o amenințare la adresa ofițerilor, deoarece îi iubeau și 80% erau rezerviști. Învățătorii satelor lor. Trupa n-a fost supusă influenței maghiare, deoarece ardealul nu suferă de unguri și îi cunoștea ca dușmani. Trupa n-a fost în bivouac, deoarece două batalioane și o comp. cerc. erau pe poziție, iar două batalioane din rezervă în cantonament și pentru rezervă diviziile nu era ordin să steie în bivouac, nefiind necesar.

Starea de spirit s-a propagat prin contactul trupeilor, fără vreo intervenție străină armatei. Căuza care a creat această stare de spirit nu este lipsa de educație sau instrucție, regimentul de cînd este pe zonă (n-a avut — n.n.) nici un dezerter și nu s-a petrecut nici un act de indisciplină. Propaganda subversivă nu a prins, deoarece soldații erau conștienți de datoria lor. Au fost bine îngrijiți, nefiind nici o reclamație, iar starea sănătății excelentă. Erau hotărîți de sacrificiu pentru patrie, dovadă sînt batalioanele care au cerut ofițerilor să rămînă pe poziție să lupte și nă nu se retragă. Depresiunea sufletească a fost cu atît mai ridicată cu cît regimen-

tul era format din 95% din ostași aparținători județelor cedate și de la extre-ma de nord a frontierei.

Alte măsuri mai tari de represiune nu s-au putut lua, deoarece ne lipsea ele-mentul de execuție, toată trupa și ofițerii fiind ardeleni și numai cîte 5—6 de com-panie, regăteni. De altfel nici domnii comandanți de M.U. care pentru a stabili sta-rea de fapt, nu au ordonat a proceda de altă natură, mai forte.

Închei această declarație cu conștiința că mi-am făcut datoria către țară cu prisosință, nu numai eu, dar și toți ofițerii, soldații și subofițerii acestui brav regiment care, dacă ar fi fost lăsați să se lupte, culegeau laurii victoriei. De ase-menea, în memoria lor, sunt obligat a le apăra onoarea, care este în general a fraților noștri ardeleni, crescuți în ideologia țării — „nici o brazdă” — și trăind cele mai amare clipe din viața lor.

Dacă încă n-am zăgrăvit cu toată sinceritatea această dramă mare sufletească petrecută în mijlocul unui regiment lipsit de onoarea de a lupta și a ceda căminele lor dușmanului, rog să fie audiați pînă la ultimul soldat pentru că dreptatea și adevărul să iasă.

Col. N. Petriman

Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dosar 883, filele 107—110 film. 68/39—53 M.I.A.Z.—I.M.C.

11.

Declarație

Subsemnatul Lt. col. Haica Ion, fost comandant al Reg. 65 Inf. pe timpul evacuării teritoriului cedat Ungariei, declar următoarele: 1. La data de 1 septembrie a.e. cînd s-a primit ordinul de retragere, Reg. 65 Inf. se găsea cu:

— P.C. Regiment și 2 btl. la Stîna; 1 batalion în rezervă la Racova; 1 btl. în dispozitiv de apărare la Supuru de Jos.

Imediat ce am primit ordinul de retragere am adunat cele 2 batalioane de la Stîna și le-am explicat rostul și motivele retragerii, îndemnînd ostașii la ascultare și disciplină. Cu această ocaziune am constatat, din rapoartele comandanților de subunități, că trupa ezită să părăsească poziția, totuși s-a adunat în ordine, deși cu oarecare întîrziere.

Despărțirea de populația românească din comuna Stîna a fost tragică. Plîsete și tînguiri de ambele părți, ostași și populație deopotrivă. Pe timpul marșului spre Supurul de Jos se auzeau focuri de armă răzlete, trase de unități de artilerie ră-mase încă pe poziție și cîteva focuri de armă trase chiar din coloana regimentului. Am dat ordin ca ofițerii să se găsească în permanență în mijlocul trupei, să o distreze și antreneze. Subsemnatul am fost de asemeni tot timpul în mijlocul trupei și pe jos atît ziua cît și noaptea. În scopul ca trupa să nu fie lipsită nici o clipă de prezența ofițerilor, am suprimat și popota și am dat ordin ca ofițerii să mănînce cu trupa, lucru pe care l-am făcut și eu personal.

În gara Supurul de Jos am îmbarcat o parte din materiale pe timp de noapte. Toată noaptea de 1 spre 2 septembrie regimentul s-a găsit în marș, iar a doua zi adică la 2 septembrie, după un popas de 3 ore la Sărmășag, am continuat marșul pînă la Zulău. Trupa era istovită de marș, mai ales că, cu cîteva zile înainte executasem o deplasare din regiunea Șimleu-Silvaniei în regiunea Marghita, iar din această regiune un alt marș în regiunea Stîna—Racova—Supuru de Jos.

Hrana se găsea în condițiuni grele, deoarece nu dispuneam de nici o bucătă-rie pe roate. Ca dotare în vehicule regimentul avea abia 50 căruțe utilizabile.

Ca încadrare regimentul se găsea astfel:

— Ajutorul comandantului, lt. col. Berbescu Vasile, venit în regiment la 1 aug. și intrat în spital la 10 august se găsea în concediu medical;

- Funcția de ajutor o îndeplinea maiorul Manolescu Ene, venit pentru mobilizare de la cercul de recrutare Sălaj, un ofițer bolnăvicios, obez și asmatic;
- Doi (2) locotenenți activi, comandanți titulari de companie, în spital;
- 1 căpitan activ arestat la Corpul 6 Armată pentru delictul de relațiuni nepermise cu ostașii din companie;
- O bună parte din restul ofițerilor deznădăjduiți de soarta familiilor și gospodăriilor lor, afiate în teritoriul cedat;
- Trupa în raport de 98% din teritoriul cedat.

În această situație am executat deplasarea pînă la Zalău, iar în ziua de 3 septembrie a.c. aveam în total 97 de soldați plecați fără voie din regiment, în majoritatea din Batalionul IV, venit pe zonă abia la sfîrșitul lunii martie a.c., batalion compus în bună parte din oameni neinstruiți din timp de pace și nefamiliarizați cu viața ostășească.

2. În ziua de 2 septembrie, pe la orele 15, a inspectat coloana domnul col. Ionescu Marcel, comandantul Diviziei a 17-a. La această oră primeam defilarea regimentului la Borla. Calul meu trecuse în fața coloanei, cînd am fost chemat de către domnul col. Ionescu Marcel la coada coloanei regimentului. Oprisem o trăsurică, pe care o are regimentul și mă aștepta. Domnul colonel Ionescu mi-a reproșat că de ce nu umblu călare. Am raportat că de 4 nopți sunt tot în mijlocul trupei, fără a dormi o clipă, mai mult pe jos și puțin călare și că trăsura am oprit-o numai pentru motivul că-mi era plecat calul la capul coloanei și pentru a ajunge iarăși la capul coloanei. Nu am utilizat trăsura afară de această dată și numai pentru un timp de cîteva minute.

3. Cu ocazia lăsării la vatră a oamenilor, m-am conformat întocmai ordinului primit de la Divizia a 17-a, referitor la modul de echipare al oamenilor. Au fost totuși oameni, în număr de 171, care au refuzat categoric să plece acasă echipați militar, unii de teama eventualelor vexațiuni din partea ungarilor, iar alții dintr-un spirit patriotic, adică de a nu face ca ungurii să aibă echipament românesc, știind că acest echipament le va fi confiscat de unguri. De altfel oamenii mi-au declarat că portul lor vara este în cămașă și izmene.

Nu am impus nici unui om să plece acasă echipat sumar. Din contră, m-am despărțit de oameni în termeni extrem de duioși și cu urarea din partea lor să ne vadă cît mai curînd înapoi și iarăși pe pămîntul cedat pentru un moment.

Lt. col.
Haica Ion

3 octombrie 1940

Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dosar 883, filele 111—113, film 68.55—59 M.I.A.Z.—I.M.C.

12. DIVIZIA 17 INFANTERIE

Nr. 14026 din 5 oct. 1940

Confidențial personal

Divizia 17 Infanterie
cătref
Armata I-a

La ordinul Dvs. nr. 3908 din 1 octombrie 1940. A

Am onoarea a vă raporta următoarele:

1. În ziua de 2 septembrie 1940 în urma defecțiunii produse la Divizia 16 Inf., precum și la alte unități de pe frontiera de vest, s-a primit de la C. 6 A. ordinul nr. 101369 din 3. IX. 1940, ca oamenii din teritoriul cedat să fie lăsați la vatră, chiar pe locul unde se găseau unitățile în acel moment, depunînd la prima gară întreg armamentul și materialele. În ceea ce privește echipamentul oamenilor ce urmau să se ducă acasă, ordinul prevedea ca ei să fie echipați cu efectele lor civile — ce se vor aduce de la P.S., iar pentru cei ce nu au efecte civile să li se lase un rînd de efecte militare (veston sau bluză, pantaloni, bocanci și bonete).

2. La primirea acestui ordin Divizia a 17-a avînd în subordinele sale și Regimentul 65 Infanterie din Divizia 16 Infanterie se găsea în regiunea Zalău.

Acest ordin a fost comunicat scris tuturor comandanților de unități, după ce în seara zilei de 2 septembrie 1940, comandanții de unități fuseseră chemați la C. 6 A. unde personal li s-a pus în vedere ordinul de mai sus de către domnul general Virtejanu, comandantul titular al Diviziei 17 Infanterie și ține loc la comanda C. 6 A.

3. În noaptea de 2 spre 3 septembrie 1940 mulți soldați din Regimentul 65 Inf. au părăsit unitatea. Comandantul regimentului, lt. col. Haica, personal raportînd că nu mai poate garanta ducerea regimentului pînă înapoia noii frontiere, deoarece oamenii fug și nu mai așteaptă sosirea hainelor civile, de la P.S. din garnizoana Dej.

Față de această situațiune, am ordonat ca să se depună pe rampa gării Crișeni întreg materialul, iar oamenilor să li se dea drumul acasă, echipați cum se arată mai sus.

În timpul cînd se executa această operațiune, soldații Regimentului 65 Infanterie din teritoriul cedat nemaivînd să asculte de ordinele șefilor lor și cum prin gară Crișeni treceau dese trenuri de persoane și de evacuare, le-au asaltat și îmbarcîndu-se chiar și pe acoperișurile vagoanelor, s-au dirijat fiecare către stația cea mai apropiată de domiciliul lor.

4. Zvonindu-se că ungunii vor maltrata sau reincorpora pe toți acei ce vor fi găsiți cu haine militare, foarte mulți soldați din Reg. 65 Inf. au plecat, refuzînd a lua cu ei echipamentul militar care li se oferise, iar unii și-au procurat foarte sumare efecte civile.

5. Comandamentul sesizîndu-se de această situație a dat încă un ordin scris nr. 31930 bis. din 3 septembrie 1940 anexat în copie, tuturor comandanților de regimente, punîndu-le din nou în vedere ca oamenii să nu fie lăsați a pleca dezbrăcați.

6. Totuși la Reg. 65 Inf. nu s-a executat întocmai ordinele date, comandantul regimentului justificînd aceasta în sensul celor arătate mai sus.

7. După cum am raportat cu nr. 2455 din 28 sep. 1940 vinovat de această neglijență în neexecutarea ordinelor date destul de categoric nu este decît lt. col. Ionel Haica, pe atunci comandantul Reg. 65 Inf., care a dat dovadă de slăbiciune în executarea comenzii, atît în această ocazie precum și pe timpul întregii retrageri, fapt pentru care pe lingă că a fost observat și personal de domnul general comandant titular, dar și subsemnatul prin raportul nr. 32017 din 13 septembrie 1940 către C. 6 A., l-am propus pentru a i se aplica art. 58 din L.I.A. Alte sancțiuni în acele momente tragice pentru întreaga oștire nu am putut lua, mulțumindu-mă a avea pe cineva care cît de cît să se mai poată interesa de acest regiment, în care intrase profund germentul descompunerii.

Ca măsură de prevedere pentru a nu pierde mai ales armamentul, raportează că personal cu întreg statul major al Diviziei 17 Infanterie, am supravegheat marșul acestui regiment, încadrînd-l între unitățile organice ale Diviziei 17 Inf., rînduîndu-l între primele elemente ale coloanei. Acesta este adevărul în cazul petrecut cu Reg. 65 Inf.

8. În ceea ce privește faptul că oamenii au plecat și fără soldă, raportează că în dimineața zilei de 3 septembrie 1940, cînd personal însoțit de șeful de stat major m-am dus în gară Crișeni să controlez modul cum se desfășoară operațiunea de lăsare la vatră a oamenilor din teritoriul cedat, am constatat că într-adevăr Reg. 65 Inf. nu avea asupra sa nici un ban nici pentru plata unui acout pentru un ofițer de rezervă, care nu primise solda de 2 luni, necum să poată plăti soldele la zi a mii de soldați. Întrebînd pe comandantul regimentului asupra posibilităților de plată, mi-a raportat că nu poate face nimic și într-adevăr nu mai era posibil să se plătească soldele oamenilor, deoarece întreaga operațiune de lăsare la vatră trebuia executată foarte rapid din cauza retragerii în care trebuia să se atingă o anumită linie fixată pentru fiecare zi, iar casieria regimentului nici nu se găsea în acel moment la unitate, ei (casierii — n.n.) fiind plecați în diferite garnizoane pentru încasări de mandate de plată. Nici divizia nu dispunea momentan de fonduri, de-

oarece casieria diviziei fusese imbarcată în gara Supuru de Jos cu o zi mai înainte și dirijată spre Ludușul de Mureș. De altfel în această privință situația a fost generală și am dispus ca toate aceste drepturi să fie centralizate și vărsate de unități de stat. Socotesc dar că în această privință nu este nimeni de vină altul decât împrejurările grele prin care s-a trecut.

9. Regimentul 65 Infanterie care fusese pus sub ordinele Diviziei 17 Inf. numai operativ cu câteva zile înainte de retragere, a ieșit de sub ordinele noastre pe ziua de 6 septembrie 1940, când a fost dirijat la Divizia 16 Infanterie de care depinde organic.

P. Comandantul Diviziei 17 Inf.
Colonel Marcel Ionescu

Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dosar 883, filele 120—123; film 68/61—67 M.I.A.Z.—I.M.C.

THE STATE OF MIND OF THE ROUMANIAN ARMY DURING THE EVACUATION OF THE TERRITORY TEMPORARY LOST AFTER THE DIKTAT OF VIENNA

(Summary)

The present paper continues the one appeared in the *Acta Musei Porolissensis*, 7, 1985, p. 333—388.

The paper deals mainly with the difficulties caused by the evacuation of the troops and administrative authorities from the territory (1st—14th September 1940) (see documents nr. 5—8), with the state of mind of the army during the retreat on the new border established by the Diktat; as a consequence the soldiers native from the lost territory left their units (the 16th and 17th infantry divisions) without leave (documents nr. 9—12), there were an attempt to disturb the evacuation orders and to fight against the horthyst invaders (documents nr. 2—5).

The author thinks — in consensus with the contemporaneous documents — that the soldiers who left their units were not deserters, they acted under the effect of a general state of stupefaction, anger and indignation caused by the Diktat. As the units commanders explained, the main cause of this state of mind was the constant lack of information concerning the stage of roumanian—hungarian relations, the hastily evacuation of the bases of the troops, the contradictory orders received by the unit commanders (to allow the native from the territory to leave the units and, at the same time, to evacuate the military material in time and with no losses). The already confuse situation was worsened by the leaflets concerning an „Independent Transylvania“ spread by the horthyst authorities in order to create a diversion (document nr. 1).

But as a consequence of steps taken by the general staff of the army, after 5th September 1940, the evacuation of the people and of the state property went relatively smoothly and were finished by 14th september 1940.